

O'ZBEK TILINING DIALEKTLARI – O'ZBEK TILIDAGI HUDUDIIY DIALEKTLAR, ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA JAMIYATDAGI ROLI

Andijon davlat chet tillari instituti

Arab filologiyasi 101-guruh talabasi

Abdumominova Madina Tohirjon qizi

Ilmiy rahbar: Sotvoldiyeva Hilolaxon Vahobovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilining turli hududlarda qo'llaniladigan dialekt va shevalari, ularning o'zaro farqlari hamda o'zaro bog'liqligi yoritiladi. Tadqiqot davomida ushbu shevalarning kelib chiqish tarixi, leksik va fonetik xususiyatlari, shuningdek, ularning jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy roli tahlil qilinadi. Maqolada dialektlarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar, qabila yoki mahalliy guruhlar bilan bog'liqligi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, dialect, sheva, qabila, xususiyatlari, jamiyatdagi ro'li

Abstract: This article explores the various dialects and regional varieties of the Uzbek language, highlighting their differences and interconnections across different geographical areas. It examines the historical development, lexical and phonetic features of these dialects, as well as their cultural and social role within Uzbek society. Furthermore, it considers the tribal and local influences that have shaped the emergence of these dialectical forms.

Key words: Uzbek language, dialects, tribe features, role in the society

Аннотация: В данной статье рассматриваются различные диалекты и говоры узбекского языка, используемые в разных регионах, а также их отличия и взаимосвязи. Анализируется история происхождения говоров, их лексические и фонетические особенности, а также социальная и культурная роль в обществе. Также рассматриваются факторы, повлиявшие на формирование диалектов, и их связь с племенными или местными сообществами.

Kirish. Bilamizki o'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub til hisoblanib u o'zining boy tarixiy an'analari madaniy merosi bilan mashhur.

O'zbek tili, shuningdek, turkiy tillar ichida eng ko'p dialektlari bor tillar qatoriga kirib turli hududlarda turlicha talaffuz, so'z boyligi va grammatik qurilishga ega.

O'zbek tili dialektlari o'zbek adabiy tilini rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan. Chunki adabiy til lahja va sheva negizida umumlashtirish qat'iy meyorini ishlab chiqish yo'li bilan hosil qilinadi va hududiy shevalardan oziqlangan holda mutassil rivojlanib boradi. Shu sababli aytish mumkinki, har bir tilning adabiy shaklining asosini undagi sheva va lahjalar tashkil qiladi

O'zbek shevalar ustida ish olib borgan olimlardan biri V.V. Reshetov Y.D.Polivanovning g'oyalari asosida barcha o'zbek shevalarini o'rganib chiqib uning taraqqiyot tarixi, urug', qabila davri xususiyatlari saqlanib qolishi nuqtai nazaridan shevalarni tasnif qiladi, hamda o'zbek tilining hududiy shevalar 3 ta asosiy lahja asosida paydo bo'lganini aniqlaydi

1. Qarluq-chigil-uyg'ur. Bu lahja uyg'ur tiliga yaqin bo'lib tojik yili bilan bog'liq bo'lgan. Bu lahjaga O'zbekiston Respublikasidagi yirik shahar va shahar tipidagi qishloq shevalari kirgan.

2 Qipchoq lahjasi. Bu lahja esa qo, oq va qoraqalpoq tillariga yaqin turadi O'zbekiston Respublikasida Qurama, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo, Farg'ona vodiysidagi "j"lovchi shevalar kiritilgan.

O'g'uz lahjasi. Bu lahjaga til jihatdan turkman Ozarbayjon turk tillariga yaqin hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasidagi Xorazm Qoraqalpoq va Turkmaniston o'zbek shevalari tashkil etadi

Qarluq lahjasining Toshkent va Farg'ona shahar shevalari hozirgi o'zbek adabiy tilining tayanch shevalari sanaladi

Hozirda zamonaviy o'zbek tili shevalarining hududiy tasniflanishi 4ga bo'linadi Ular Shimoliy, janubiy, sharqiy, g'arbiy qismda joylashgan shaharlar hisoblanadi.

Shimoliy (Qoraqalpoq) dialekti: Bu dialekt O'zbekistonning shimoli va Qoraqalpog'iston Respublikasida keng tarqalgan. Qoraqalpoq dialekti o'ziga xos fonetik xususiyatlar bilan ajralib turadi, masalan, vokallarning almashinuvi va ayrim so'zlarning talaffuzi.

Janubiy (Toshkent, Surxondaryo va boshqa hududlar) dialekti: Toshkent, Surxondaryo va boshqa janubiy viloyatlarda keng tarqalgan dialekt. Bu dialektda o'ziga xos fonetik va leksik xususiyatlar mavjud bo'lib, ba'zi so'zlar o'zbek tilining boshqa dialektlariga nisbatan o'zgacha talaffuz qilinadi.

Sharqiy (Farg'ona) dialekti: Farg'ona vodiysi, Andijon, Namangan kabi hududlarda keng tarqalgan. Bu dialektda so'zlarda va grammatikada alohida o'zgarishlar mavjud. Masalan, shuningdek, bu hududda qattiq so'zlash va tovushlar farqlanadi.

G'arbiy (Buxoro, Samarqand) dialekti: G'arbiy O'zbekiston, xususan, Buxoro va Samarqand viloyatlaridagi dialekt. Bu dialektda asosan arabcha va forscha so'zlar ko'proq qo'llanadi.

Har bir o'zbek tilining bir lahjasi boshqa lahjadan bir shevasi boshqa shevadan grammatik leksik fonetik jihatdan ozmi ko'pmi farq qiladi. Ya'ni har bir shevani o'zining fonetik leksik grammatik xususiyatlariga ega hisoblanadi. Shevalarning fonetik xususiyatiga to'xtaladigis bo'lsak, o'zbek tilining har bir dialekti o'zining fonetik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Masalan, shimoliy dialektda ba'zi so'zlarning talaffuzi boshqacha bo'lishi mumkin, shuningdek, vokal tovushlar (a, e, o) o'zgaradi. Janubiy

dialektda esa ba'zi so'zlar to'liq o'zgacha talaffuz qilinadi, bu esa tilning melodik tuzilishini ta'sir qiladi.

Har bir dialektida grammatik qurilishlar turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, bir dialektida zamon, fe'l shakllari yoki predloglarning qo'llanilishi boshqacha bo'lishi mumkin. Bu o'zgarishlar tilning o'zgaruvchan va moslashuvchan tabiatini ko'rsatad.

Dialektlar o'rtasidagi farqlar shuningdek, so'z boyligida ham namoyon bo'ladi. Ba'zi dialektlarda qadimiy so'zlar saqlanib qolgan bo'lsa, boshqalarida esa yangi leksik birliklar paydo bo'lgan. Misol uchun, janubiy hududlarda forscha va arabcha so'zlarning ko'pligi kuzatiladi, shimoliy hududda esa turkcha so'zlar ko'proq qo'llaniladi.

Dialektlar, o'zbek tilining butun mazmuniy va ijtimoiy xususiyatini tashkil etadi. Ular faqatgina kommunikatsiya vositasi emas, balki ijtimoiy va madaniy merosning bir qismidir. Jamiyatda dialektlar madaniyatni saqlashda ijtimoiy identifikatsiya tilning jamiyatda rivojlanib borishida muhim ro'l o'ynaydi. Misol uchun har bir dialekt o'zining o'ziga xos madaniy va tarixiy kontekstini saqlaydi. Shu tariqa, dialektlar xalqning an'anaviy qadriyatlari va urf-odatlarini asrab-avaylashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, shevalar ijtimoiy guruhlar va hududiy identifikatsiya vositasi bo'lib xizmat qiladi. Har bir dialekt o'zining geografik va madaniy kimligini aks ettiradi. Masalan, Buxoro yoki Samarqanddan kelgan odam o'zining dialektal xususiyatlari bilan ajralib turadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, dialektlar tilning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, chunki ular tilga yangi so'zlar va iboralarni olib kiradi. Dialektal xususiyatlar ko'pincha adabiy tilga ham kirib, uning boyishiga yordam beradi.

O'zbek tili o'zining dialektal xilma-xilligi bilan butun Markaziy Osiyodagi eng boy va murakkab tillardan biridir. Har bir dialekt o'zining fonetik, grammatik va leksik xususiyatlari orqali nafaqat tilni, balki uning xalqining madaniy merosini saqlaydi va rivojlantiradi. Dialektlar jamiyatdagi turli guruhlar va hududlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlaydi, shuningdek, tilning o'zgaruvchan va dinamik tabiatini namoyon etadi. Ularning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ham katta.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'rayev, A. (2006). O'zbek shevalari bo'yicha ocherklar. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Qodirov, A. (2013). O'zbek tilining sheva va lahjalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti
3. Mirtojiev, M. (2001). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi.
4. Reshetov, V.V. (1965). O'zbek shevalarining tarixiy shakllanishi. Moskva: Nauka.
5. Polivanov, Ye.D. (1935). Turkiy tillar va ularning lahjalari haqida. Moskva: AN SSSR nashriyoti.

6. Bozorov, O. (2012). “O‘zbek shevalarining lingvistik xususiyatlari”, Filologiya masalalari jurnali, №2.
7. Rakhmonov, S. (2015). “Dialekty uzbekskogo yazyka: istoki i klassifikatsiya”, Central Asian Linguistics Review, №3.
8. Tashkent State University of Uzbek Language and Literature. (2020). O‘zbek tilshunosligidan ma’ruzalar to‘plami. Toshkent